

Ю. М. Блажесвська,
аспірантка

УДК 007: 304: 070.11

Національний характер, ментальність, менталітет: проблеми дослідження (журналістикознавчий аспект)

Досліджується проблема тлумачення термінів «національний характер», «ментальність», «менталітет». Здійснена спроба дати визначення засадничих понять з точки зору журналістикознавства. Розглядаються особливості аналізу питань національної ідентичності в публіцистичному тексті.

Ключові слова: ментальність, менталітет, національний характер, публіцистика.

Питання національної ідентичності здавна викликали підвищений інтерес серед науковців. Перші спроби визначення рис національного характеру були зроблені задовго до нової ери. Ще Геродот, Ксенофонт, Платон, Арістотель, Страбон намагалися виявити різницю між народами, ідентифікувати особливості характеру.

У цьому контексті не стала винятком і журналістика: етнічним рисам присвячено чималу кількість публіцистичних праць.

Український національний характер досліджували М. Костомаров, А. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Мірчук, І. Нечуй-Левицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, В. Янів та інші.

Як відомо, публіцистика – це особливий вид журналістської та літературної творчості. І. Михайлин подає таке тлумачення цього терміну: «Публіцистика – це своєрідний тип творчості, предметом якого є актуальні явища та важливі питання поточного життя суспільства, а метод їх освоєння характеризується поєднанням логічно-абстрактного й конкретно-образного мислення, внаслідок чого створюється нова духовно-інтелектуальна цінність (публіцистичний твір), спрямована на дослідження, узагальнення і пояснення явищ життя з метою впливу на громадську думку та суспільну свідомість» [1]. Отже, публіцистика крізь призму авторського «я» глибоко і докладно висвітлює гострі та резонансні проблеми сучасності з метою впливу на суспільство. З огляду на це, вона є об'єктом дослідження багатьох гуманітарних наук: філософії, культурології, літературознавства, журналістикознавства тощо.

З отриманням Україною статусу незалежної держави дедалі більшої актуальності та соціальної значущості почали набувати проблеми

національної ідентичності. Особливої уваги у цьому контексті вимагають публіцистичні розвідки, присвячені українському національному характерові, ментальності (Ю. Липа «Призначення України», М. Шлемкевич «Загублена українська людина» та ін.). При цьому складність таких досліджень полягає в тому, що національна ідентичність є міждисципліною проблемою. Як наслідок – використовуються різні підходи до її аналізу, а відтак – і різні терміни, якими оперують науковці. Тому, незважаючи на постійну увагу до цього питання, у вітчизняній науці все ще неузгоджений поняттєво-категоріальний апарат цього феномена. Залишається відкритим розмежування термінів «національний характер», «ментальність», «менталітет» та їх зв'язок між собою. Крім того, існує низка суміжних понять, що використовуються як синоніми до «ментальності» та «національного характеру»: «народний дух», «національна ментальність», «душа народу» тощо.

Мета нашої статті – дати визначення термінам «ментальність», «менталітет», «національний характер» у межах журналістикознавчої науки. *Об'єкт* дослідження – поняття «національний характер», «ментальність», «менталітет». *Предмет* дослідження – специфіка висвітлення цих понять з точки зору журналістикознавства. *Методи* дослідження зумовлені складністю та різнобічністю досліджуваного явища. За основу дослідницької розвідки взято культурно-історичний, типологічний та психоаналітичний методи дослідження.

Питаннями ідентифікації етнопсихологічних термінів займаються такі сучасні вчені з різноманітних галузей науки: Т. Уварова, К. Хоруженко (культурологія), С. Пасечник, Н. Макаренко (філологія), Л. Співак, О. Савицька, Т. Стефаненко (етнопсихологія), П. Балтаджи,

В. Крячко (міждисциплінарний дискурс) та інші. При цьому практично всі дослідники наголошують, що поняття, пов'язані з національною своєрідністю культур, надзвичайно поліаспектні та неоднозначні, тому їх вивчення орієнтоване на комплексний аналіз із залученням таких дисциплін, як соціологія, психологія, лінгвістика, етнологія, філософія та інші. Розглянемо декілька прикладів тлумачення понять, представлених у різних наукових галузях.

1. Етнопсихологія. «Ментальність – це емоційно забарвлена система розуміння, притаманна тій чи тій спільноті людей» [2, 144]. «Національний характер – це система ставлень конкретної етнічної спільноти до навколишньої дійсності, що проявляється у стійких стереотипах їх мислення, емоційних реакціях та поведінці в цілому» [3, 69].

2. Філософія. «Ментальність – полісемантичне поняття для позначення глибинного рівня людського мислення, що не обмежується сферою усвідомленого і сягає значною мірою в несвідоме» [4, 443]. «Менталітет – сформована система елементів духового життя і світосприймання, яка зумовлює відповідні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних спільнот (груп), індивідів, та включає сукупність ціннісних, символічних, свідомих чи підсвідомих відчуттів, уявлень, настроїв, поглядів, світобачення, що визначають здатність спільнот та індивідів сприймати чи діяти відповідно» [4, 441].

3. Лінгвістика. «Ментальність – своєрідний спосіб сприйняття навколишньої дійсності за допомогою мови». [5] «Менталітет – спосіб представлення (вираження) притаманних національних особливостей шляхом фіксації у складі мови» [5].

4. Культурологія. «Менталітет, ментальність – спосіб мислення особи чи групи осіб, а також притаманна їм духовність і її соціальна та біологічна зумовленість, система мислення, розумовий настрій, світобачення» [6, 26].

Наведені визначення вказують на те, що науковці трактують ключові терміни по-різному, спираючись на особливості дисципліни, яку вони представляють. Часто чітке розмежування понять для дослідників не є принциповим, адже вони більш схильні досліджувати суть явища. Тому в науковій літературі поняття «національний характер», «ментальність» і «менталітет» часто вживаються як взаємозамінні. На нашу думку, для досліджень етнічних особливостей у сфері журналістикознавства бажано більш-менш чітко окреслити схему поняттєво-термінологічного апарату. Сучасний тлумачний словник української мови дає таке визначення поняття «менталітет»: «Це спосіб

думання, світосприйняття, психологія окремої особи, соціальної групи, національної спільноти» [7, 373]. Ментальність у цьому самому словнику тлумачиться як «психічне обличчя, психічний склад особи, народу, нації» [7, 373]. Словосполучення «національний характер» не представлено, але прикметник «національний» характеризується як «такий, що властивий певній нації, національності; який відображає їх характер, особливості» [7, 404]. Отже, національний характер – це характер, притаманний певній нації. Виходячи з визначень понять, можна дійти висновку, що диференціювати терміни «ментальність» і «національний характер» дуже складно. Цей факт має логічне обґрунтування. Так, деякі науковці пояснюють ототожнення лексем «менталітет» і «ментальність» тим, що поняття національної ідентичності прийшли до нас із західноєвропейських мов, де «mens» (*латин.*), «mentality» (*англ.*), «mentalete» (*фр.*), «mentalitat» (*нім.*) у перекладі могли призвести до термінологічної плутанини. До речі, як і в англійській, так і в німецькій та французькій мовах немає розмежувань понять «ментальність» і «менталітет».

Іншою причиною термінологічної плутанини науковці вважають історію виникнення та функціонування ключових для нашої розвідки понять. Справа в тому, що «ментальність» з'являється і розвивається в межах французької традиції (соціологічна школа Е. Дюркгайма, Л. Леві-Брюля), а отже цей термін для нашого інформаційного простору є запозичений. До наукової сфери його ввели засновники так званої «нової історичної науки» (або школи «Анналів»): М. Блок, Л. Февр, Ж. Ле Гофф та їхні наступники: Ф. Арієс, М. Вовель, Ж. Дюбі, Р. Мандру. Побутує думка, що вони запозичили це поняття із досліджень Л. Леві-Брюля, але змінили його смислове навантаження. Сам Л. Леві-Брюль визначав «ментальність» як «пралогічне мислення дикунів», а М. Блок та Л. Февр – як «колективну психологію суспільств на стадії цивілізації». Як бачимо, вже на початку досліджень у цій сфері виникла проблема з тлумаченням поняття «ментальність». Варто зазначити, що навіть М. Блок та Л. Февр, увівши цей термін у науковий обіг, так і не дійшли до його спільного тлумачення, адже мали різні погляди на його природу [8, 10].

При цьому серед сучасних науковців чимало таких, хто розмежує поняття «ментальність» і «менталітет». Наприклад, А. Рубан зазначає, що «на відміну від менталітету під ментальністю слід розуміти частковий аспектичний прояв менталітету не тільки в умонастрої суб'єкта, а й у його діяльності» [9, 346]. З цього можна дійти висновку, що ментальність – вужче поняття, ніж менталітет.

Цю думку підтримують також етнопсихологи О. Савицька та Л. Співак, які, на нашу думку, подають найвичерпніші тлумачення термінів. Так, ментальність – це «соціально-психологічні явища, які є проявами духовного світу людини чи соціальної спільноти, епохи або етнокультури» [3, 63]. Поняття «менталітет» дослідники вживають як синонім до світорозуміння і тлумачать його як «якусь інтегративну характеристику спільноти людей з певною культурою, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми довколишнього світу й пояснити специфіку їх реагування на нього» [3, 63].

Ще одним поняттям у сфері етнічних особливостей народу, яким користуються науковці, є «національний характер». Слід зазначити, що він, на відміну від «ментальності» та «менталітету», не є запозичений. Про характер (окремої особи чи цілого народу) говорили ще у давній Русі, називаючи його «нрав, норів». Це поняття відображало не тільки спосіб мислення, почуттів, а й звичаї, мораль, що були притаманні певному народові [10]. Сучасний український дослідник П. Гнатенко визначає «національний характер» як: «сукупність соціально-психологічних рис (національно-психологічних настанов, стереотипів), властивих національній спільноті на певному етапі розвитку та проявляються в ціннісних ставленнях до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах» [11, 6]. І. Грабовська дає таке тлумачення поняттю «національний характер»: «Це темперамент, душа, психологія, вдача певної соціальної чи етнічної спільноти в поєднанні зі специфікою світосприйняття взагалі» [12, 58]. Отже, під національним характером найчастіше розуміють притаманний представникам конкретної нації набір основних особистісних рис [13]. З огляду на те, що термін «національний характер» є суто слов'янський, вважаємо його найбільш влучним та доцільним для вивчення української ідентичності.

Досліджуючи національний характер у публіцистиці, слід пам'ятати, що не тільки феномен публіцистики є складним та багатоаспектним, а й поняття «національний характер» в контексті тієї чи тієї публіцистичної розвідки може мати різні прояви. Так, часто публіцисти, мовлячи про національний характер, мають на увазі темперамент, ціннісні орієнтації або ставлення до якоїсь події. При цьому аналіз національного характеру як естетичного феномена (крізь призму публіцистики) не повинен обмежуватися виокремленням тих чи тих психологічних рис. У публіцистичному тексті національний характер треба досліджувати перш за все з урахуванням історичних та соціокультурних подій, адже вони можуть породжувати

певні підтексти, важливі для розуміння публіцистичного твору загалом. На думку деяких дослідників (С. Пролєєва, В. Шамрай, А. Шведової), в образі національного характеру перед нами постає історія, відтворена в певних формах поведінки, пріоритетів, уподобань людей, котрі належать до конкретного народу. Перелічені чинники невід'ємні від того життєвого світу, людської діяльності, яка не тільки зумовлює виникнення психологічних феноменів, а й служить підґрунтям їх постійного самовідтворення.

Таким чином, студіювання національного характеру в публіцистиці тісно пов'язане з аналізом культури, історії, філософії, міфології, етики та естетики. Риси національного характеру яскраво проявляються також при дешифруванні народних символів, архетипів та праобразів, які сягають корінням «колективного несвідомого» (З. Фройд, К.-Г. Юнг) й актуалізують не лише специфічно національний, а й загальнолюдський чинники.

З другого боку, в публіцистиці як у самодостатній естетичній комунікації важливо не лише простежити прояви національного у творах окремих авторів, а й з'ясувати міру індивідуального в рецепції тих чи тих явищ різними публіцистами.

Отже, менталітет і національний характер мають багато спільного, але все-таки не є тотожними. Швидше, це діалектична єдність, яка базується на різниці обсягу та його форми. Якщо менталітет може проявлятися як на рівні індивіда, так і на рівні нації, то національний характер здебільшого – на рівні нації. Останній, на думку І. Грабовської, становить собою узагальнення найбільш поширеного соціально-психологічного типу, що існує, наприклад, в Україні. Опис і виділення конкретних характеристичних рис українців не означає, що саме ці риси чи саме цей набір характеристик притаманний кожному українцеві. У певному розумінні, це створення «ідеального типу представника конкретної нації». І лише в такому сенсі, вважає авторка, зазначене дослідження виправдане, оскільки може стати основою для поглибленого аналізу історичного розвитку спільноти та прогнозів її майбутнього [12, 61].

З другого боку, досліджуючи особливості відображення національного характеру в публіцистиці, треба пам'ятати, що він є поєднанням рис, поширених серед багатьох народів. Напевно, немає жодної історичної спільноти, при аналізі психічних структур якої не можна було б віднайти риси, притаманні, наприклад, українцям. Специфіка національного характеру, таким чином, зумовлюється поєднанням та домінуванням тих чи тих характеристик [12, 62].

Отже, використовуючи теоретичні праці провідних учених і вдаючись до аналізу публіцистичних творів окремих українських авторів у контексті ментальних особливостей, треба, передовсім, звертати увагу на специфіку тлумачення термінів «ментальність», «менталітет» і «національний характер». Дослідження етнопсихологічних питань з урахуванням філософських, культурологічних аспектів, на нашу думку, допоможе розкрити нові грані публіцистичного тексту та чіткіше з'ясувати його ідейну спрямованість. Однак науковці повинні пам'ятати, що людина – це перш за все екзистенційно-онтологічний згусток, і дуже часто те, що, здавалося б, є очевидним, не піддається раціональному осмисленню.

1. Михайлин І. Основи журналістики : підручник / І. Михайлин. – К. : ЦУЛ, 2002. – 282 с.
2. Стефаненко Т. Етнопсихологія [Електронний ресурс] / Т. Стефаненко // Аспект Пресс, 2008. – URL: <http://fb2.booksgid.com/content/54/t-stefanenko-etnopsihologiya/15.html>.
3. Савицька О. Етнопсихологія : навч. посіб. / О. Савицька, Л. Співак. – К. : Каравела, 2011. – 264 с.
4. Філософський словник соціальних термінів ; вид. 3-тє, допов. – Х. : Р.И.Ф., 2005. – 672 с.
5. Пасечник С. До питання про розрізнення понять «менталітет» і «ментальність» у лінгвістиці та суміжних дисциплінах [Електронний ресурс] /

С. Пасечник // Наукові праці. Філологія. – URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/philology/2007/70-57-16.pdf>.

6. Хоруженко К. Культурологія: енциклопедический словарь / К. Хоруженко. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 640 с.

7. Тлумачний словник сучасної української мови ; [за ред. В. Калашника]. – Х. : Белкар-книга, 2005. – 800 с.

8. Воробьева М. Понятие менталитета в культурологических исследованиях / М. Воробьева // Известия Уральского гос. ун-та. – 2008. – № 55. – С. 6–15.

9. Рубан А. Пошук філософських та етнополітичних сутностей українців / А. Рубан // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: наук.-теорет. зб. Філософія. – 2010. – С. 345–347.

10. Лозко Г. Українське народознавство [Електронний ресурс] / Г. Лозко // АртЕк, 2004. – URL: http://pidruchniki.ws/kulturologiya/ukrayinske_narodознаvstvo_-_lozko_gs.

11. Гнатенко П. Український національний характер / П. Гнатенко. – К. : Док-К, 1997. – 116 с.

12. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58–70.

13. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї Миколи Шлемкевича: спроба екзистенційної інтерпретації [Електронний ресурс] / В. Артюх // Філологічні трактати. – 2009. – URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/FilosNauk/2009/203.pdf.

Подано до редакції 17. 09. 2013 р.

Blazheyevska Yuliya. The national character, mental structure, mentality; the problems of researches (journalism aspects).

The issue of interpreting of the terms “national character”, “mental structure”, “mentality” is analyzed in the article. The attempt of interpreting of definition is performed from the point of view of mass-media studies. The features of analyzing of national identity in publicistic text are represented.

Keywords: mental structure, mentality, national character, publicism.

Блажевская Ю. Н. Национальный характер, ментальность, менталитет: проблемы исследования (журналистиковедческий аспект).

Анализируется проблема толкования терминов «национальный характер», «ментальность», «менталитет». Предпринята попытка дать определения толкований ключевых понятий с точки зрения журналистиковедения. Рассматриваются особенности анализа вопросов национальной идентичности в публицистическом тексте.

Ключевые слова: ментальность, менталитет, национальный характер, публицистика.